

УДК 342.92

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.2.47>

МИТНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ

Ільченко О.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри адміністративного,
господарського права та фінансово-економічної безпеки,
Сумський державний університет
ORCID: 0000-0001-8453-8606*

Каріх І.В.,

*кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри адміністративного,
господарського права та фінансово-економічної безпеки,
Сумський державний університет
ORCID: 0000-0003-3665-4826*

Ільченко О.В., Каріх І.В. Митна безпека України: історико-правові аспекти розвитку.

У статті проведено комплексний аналіз митної безпеки України крізь призму історико-правових процесів, що впливали на її формування та розвиток у різні історичні періоди, проведено історико-правовий аналіз становлення митної справи України, змін в організаційній структурі митних органів на різних етапах їх діяльності. Також розглядається історія становлення митних режимів в Україні за часів незалежності. Обґрунтовано актуальність звернення до історії становлення митної безпеки в Україні.

Митна безпека розглядається як невід'ємна складова національної безпеки, яка забезпечує захист суверенітету держави, ефективний контроль за переміщенням товарів, протидію контрабанді та митним правопорушенням, протидії та запобіганню корупційних правопорушень. Проаналізовано генезу митної справи на українських землях – від перших згадок про митні збори в період Київської Русі, через механізми митного регулювання у складі Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, періоду імперського та радянського управління – до здобуття незалежності та утвердження власної митної політики.

Особливу увагу приділено правовим основам функціонування митних органів у незалежній Україні, формуванню законодавчої бази митної політики, зокрема етапам розробки та змін Митного кодексу України, адаптації митного законодавства до стандартів Європейського Союзу. Акцент зроблено на актуальних викликах митній безпеці в умовах дії правового режиму воєнного стану, зокрема – ризиках нелегального переміщення товарів, зниженні ефективності митного контролю, високого рівня корупційних ризиків та втраті державного контролю над частиною митної інфраструктури. Окремо розглядається значення цифровізації митних процедур, як одного з дієвих інструментів протидії та запобігання корупції у митній сфері, впровадження сучасних IT-рішень, системи «єдиного вікна», а також посилення міжнародного співробітництва у сфері митної безпеки.

Узагальнено перспективи подальшого вдосконалення митної політики України з урахуванням історичного досвіду, геополітичних реалій та стратегічної мети – інтеграція до європейської системи колективної безпеки.

Ключові слова: митна безпека, митна система, митна політика, історико-правовий розвиток, Митний кодекс України, національна безпека, митне регулювання.

Ilchenko O.V., Karikh I.V. Customs security of Ukraine: historical and legal aspects of development.

The article presents a comprehensive analysis of Ukraine's customs security through the prism of historical and legal processes that influenced its formation and development during various historical periods. A historical and legal analysis of the establishment of customs affairs in Ukraine and changes in the organizational structure of customs authorities at different stages of their activity is conducted. The history of the establishment of customs regimes in Ukraine since independence is also considered. The relevance of referring to the history of the formation of customs security in Ukraine and the need for its analysis is substantiated.

Customs security is regarded as an integral component of national security, ensuring the protection of state sovereignty, effective control over the movement of goods, and counteraction against smuggling

and customs violations. The genesis of customs affairs on Ukrainian lands is analyzed – from the earliest mentions of customs duties during the period of Kievan Rus, through customs regulation mechanisms within the Grand Duchy of Lithuania, the Polish-Lithuanian Commonwealth, the imperial and Soviet periods – to the attainment of independence and the establishment of an independent customs policy.

Special attention is paid to the legal foundations of the functioning of customs authorities in independent Ukraine, the formation of the legislative framework of customs policy, particularly the stages of development and amendments to the Customs Code of Ukraine, and the adaptation of customs legislation to European Union standards. Emphasis is placed on current challenges to customs security in the context of martial law, including the risks of illegal goods movement, reduced efficiency of customs control, threats of corruption, and the loss of state control over parts of the customs infrastructure. The significance of digitizing customs procedures, implementing modern IT solutions, the «single window» system, and strengthening international cooperation in the field of customs security are also separately examined.

The prospects for further improvement of Ukraine's customs policy are summarized, taking into account historical experience, geopolitical realities, and the strategic goal of European integration.

Key words: customs security, customs system, customs policy, historical and legal development, Customs Code of Ukraine, national security, customs regulation/

Постановка проблеми. В умовах сучасних викликів, пов'язаних з впровадженням воєнного стану, глобалізаційними процесами, зростанням обсягів зовнішньої торгівлі та активізацією транснаціональної злочинності, питання забезпечення митної безпеки набуває особливої актуальності. Митна безпека є важливою складовою національної безпеки, що безпосередньо впливає на економічну стабільність держави, ефективність контролю над переміщенням товарів, дотриманням законодавства, а також на здатність України протистояти загрозам з боку недружніх держав та міжнародних злочинних угруповань.

Незважаючи на численні реформи у сфері митного регулювання, проблеми недосконалості законодавчої бази, слабкої інституційної спроможності митних органів, поширення корупційних практик, а також недостатнього рівня цифровізації залишаються актуальними. Разом з тим, вивчення історико-правових засад розвитку митної безпеки дозволяє глибше осмислити причини сучасних проблем та сформулювати стратегічні орієнтири подальшого реформування митної сфери.

Актуальність дослідження також зумовлена необхідністю гармонізації національного митного законодавства із законодавством Європейського Союзу в межах євроінтеграційного курсу України. У цьому контексті важливим є аналіз історичної еволюції митних інститутів, правових норм і підходів до забезпечення митної безпеки як передумови для побудови ефективної, прозорої та безпечної митної системи.

Метою статті є всебічне дослідження історико-правових засад формування та еволюції митної безпеки України, визначення основних етапів її розвитку, правових механізмів регулювання митної сфери в різні історичні періоди, а також аналіз сучасного стану митної безпеки в контексті внутрішніх і зовнішніх загроз, з метою обґрунтування напрямів удосконалення митної політики та підвищення ефективності функціонування митної системи України.

Стан опрацювання проблематики. Питання щодо забезпечення економічної безпеки розглядали у своїх наукових роботах такі вчені, як Н.С. Пузирна, Л.І. Аркуша, О.В. Бабаєва, С.В. Козловський, Х.О. Мандзіновська, Г.А. Пастернак-Таранушенко, О.М. Бандурка, В.О. Гончарова, З.В. Гбур та інші.

Виклад основного матеріалу. У період незалежності України митна справа пройшла складний шлях становлення та розвитку, що супроводжувався численними етапами реформування. У процесі постійної оптимізації митних органів відбувалися об'єднання та роз'єднання Державної митної служби і Державної податкової служби, запроваджувалися кращі практики іноземних країн. Це дозволило сформувати власну сучасну структуру митних органів, здатну ефективно реалізовувати завдання митної політики в Україні.

Історико-правовий аналіз розвитку митної справи та еволюції митних режимів є надзвичайно важливим для подальшого удосконалення цієї сфери. Він дозволяє глибше зрозуміти механізми її функціонування, виявити закономірності та проблеми, які залишаються актуальними і сьогодні. Такий аналіз є важливим інструментом для вдосконалення митної політики та підвищення її ефективності. З урахуванням історичного досвіду можна простежити, як змінювалася ефективність митного контролю, вплив реформ на зовнішню торгівлю, а також на виявлення фактів незаконного переміщення товарів через митний кордон.

Більшість науковців умовно поділяють розвиток митної справи в Україні на шість основних етапів:

Докиївський період (V ст. до н.е. – VIII ст. н.е.);

Період Київської Русі та великого князівства Литовського (XI – XVII ст.);

Період Запорізького козацтва та Гетьманщини (XVI ст. – перша половина XVIII ст.);

Період входження українських земель до складу імперій, імперське управління (кінець XVIII ст. – початок XX ст.);

Період перебування України в складі СРСР (1917–1991 рр.);

Період незалежності України та формування суверенної митної системи (з 1991 року до сьогодні) [1, с. 11].

Отже, митні відносини виникли на території України ще в її ранню історію. Перші писемні згадки про це були у знаменитій праці Геродота «Скіфія» (V ст. до н.е.). Згодом прото-українські племена антив вели жваву торгівлю із сусідами, про що описують візантійські джерела. У той же час власні джерела про митну справу виникають лише у X ст., що у подальшому наклало відбиток на наукові дослідження цієї проблеми. Перші згадки про митну справу на території України пов'язані з Київською Русю, адже Київ був важливим торговельним пунктом на північному розгалуженні Великого Шовкового Шляху. Митна справа у польсько-литовський період характеризується періодом становлення цехової торгівлі. Митна справа України за часів Російської імперії характеризувалася наступними ознаками: зняття мита на внутрішню торгівлю; ліквідація української митної автономії; збільшення податків на зовнішню торгівлю; винесення митних процедур на лінію державного кордону. За часів тоталітарної радянської системи відбулося згортання митної справи, лише у 20-30-х роках розбудовується митна система, але вона віддзеркалювала соціалістичний погляд на товарне виробництво [2].

На початку 1986 року проводиться реформа митних органів. Державне митне управління Міністерства зовнішньої торгівлі реорганізоване в Головне управління державного митного контролю при Раді Міністрів СРСР. Головним поворотним моментом у зміні моделі зовнішньоекономічної діяльності стала постанова Ради Міністрів СРСР від 1989 року № 191, яка юридично закріпила відхід від принципу державної монополії зовнішньої торгівлі та поставила завдання формування нової митної політики, сучасного механізму митного контролю. 16 липня 1990 року Верховна Рада України проголосила державний суверенітет. В VI розділі відповідного документа зазначалося: «Українська РСР самостійно створює банкову (включаючи зовнішньоекономічний банк), цінову, фінансову, митну, податкову системи, формує державний бюджет, а при необхідності впроваджує свою грошову одиницю.» 16 квітня 1991 р. приймається закон України № 959-XIII «Про зовнішньоекономічну діяльність», в якому стаття 13 передбачала самостійне митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності. 25 червня 1991 року приймається Закон УРСР «Про митну справу в Українській РСР» де фіксує всі поточні наробки з митного питання [2].

У межах цього дослідження особливу увагу буде зосереджено на етапі розвитку митної справи у період незалежності України. Розглядатимуться ключові зміни, що відбувалися у митній сфері протягом цього часу, а також процес становлення сучасної національної митної системи.

Початок створення національної митної системи України пов'язаний із суспільно-політичними процесами, що розвивалися в СРСР наприкінці 1980-х рр. Принципове значення для її розбудови мав прийнятий 25 червня 1991 р. Верховною Радою України Закон «Про митну справу в Україні». Закон проголошував, що «Україна як суверенна держава самостійно створює власну митну систему і здійснює митну справу. Митна справа є складовою частиною зовнішньополітичної і зовнішньоекономічної діяльності України». Визначалося також, що «територія України становить єдину митну територію, у межах якої Україна має виняткову юрисдикцію щодо митної справи» [3].

Після проголошення незалежності Верховна Рада розпочала опрацювання цілої низки фундаментальних законодавчих актів, які мали стати гарантією розвитку України як суверенної держави. Одним із таких актів був перший в історії держави Митний кодекс України, який був прийнятий Верховною Радою 12 грудня 1991 р., і набув чинності з 1 січня 1992 р. У Кодексі, що регламентував головні аспекти митної справи, зокрема зазначалося, що «митна справа в Україні розвивається у напрямі гармонізації та уніфікації із загальноприйнятими у міжнародній практиці нормами та стандартами» (ст. 1). Разом із законами України «Про митну справу в Україні», «Про зовнішньоекономічну діяльність» (від 16 квітня 1991 р.), «Про Єдиний митний тариф» (від 5 лютого 1992 р.) Митний кодекс став законодавчою основою організації митної справи та утворення митної системи незалежної України [3].

На думку А. Бабюка дослідження численних реформ та перетворень які відбуваються в системі митних органів свідчить про те, що стрімкого позитивного ефекту вказані реформи так і не принесли. Зокрема, якщо розпочати періодизацію розвитку митної служби з моменту незалежності України, то можна виділити п'ять етапів змін. На кожному із цих етапів змінювалась структура системи митних органів, їх підпорядкування, відбувалися зміни законодавства з питань митної справи

тощо. При цьому, в кожному із періодів були як позитивні тенденції в роботі митних органів так і ряд недоліків [4, с. 16].

Він виділяє п'ять етапів розвитку митних органів, а саме:

1. Створення Державного митного комітету України (1991-1996 роки). Цей орган можна визначити першим органом виконавчої влади який займався здійсненням митної справи на території незалежної України. Він був створений Указом Президента України від 11.12.1991 р. № 1 «Про утворення Державного митного комітету України» [5]. Державний митний комітет України у своїй діяльності підпорядковувався Кабінету Міністрів України. Даний комітет міг самостійно видавати в межах своїх повноважень нормативно-правові акти з питань митної справи.

2. Створення Державної митної служби України (1996 – 2012 роки). Державна митна служба України була створена відповідно до Указу Президента України від 29.11.1996 р. № 1145/96 «Про Державну митну службу України» [6]. Період діяльності Держмитслужби України характеризувався позитивними змінами в напрямку митного контролю та митного оформлення, боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил, розвитком міжнародного співробітництва у сфері митної справи. Було підписано велику кількість міжнародних документів про взаємну допомогу та співпрацю в митній сфері. В цей час відмічалось покращення стану справ у митному регулюванні. Досить активно велась робота щодо розвитку законодавства з питань митної справи. Було розроблено й запроваджено велику кількість нормативно-правових актів, що регламентували роботу в митній сфері. Велась активна робота щодо гармонізації законодавства України з питань митної справи до законодавства ЄС.

3. Створення Міністерства доходів і зборів України (2012–2014 роки). Указом Президента України від 24.12.2012 р. № 726/2012 «Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади» [7] було утворено Міністерство доходів і зборів України. Дане міністерство створювалося шляхом реорганізації Державної митної служби України та Державної податкової служби України. Дане рішення обґрунтовувалось необхідністю підвищення рівня фіскальної функції податкової та митної служб і покращенням надходжень до державного бюджету, а також запозиченням позитивного досвіду країн членів.

4. Створення Державної фіскальної служби України (2014–2019 роки). Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 21.05.2014 р. № 160 «Про утворення Державної фіскальної служби» [8] Міністерство доходів і зборів України було реорганізовано у Державну фіскальну службу України. Також було визначено, що діяльність новоствореної служби координується Кабінетом Міністрів України. Слід відмітити, що вказана реформа не принесла якихось особливих змін та покращень. Відмічається, що протягом вказаного періоду залишилися невирішеними деякі попередні проблеми, що існували в митній сфері.

5. Створення Державної митної служби України (2019 – до сьогодні). Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 р. № 1200 «Про утворення Державної податкової служби України та Державної митної служби України» [9] було утворено Державну митну службу України як центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну митну політику, державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування митного законодавства. Діяльність Державної митної служби України спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів. Слід відмітити, що з моменту початку роботи Держмитслужби України значно пожвавилась робота щодо уніфікації усіх митних процедур. Було розроблено та затверджено ряд нормативно-правових актів відповідно до яких запроваджується робота авторизованих економічних операторів, а також щодо покращення забезпечення транзиту й контролю доставки [4, с. 17-18].

Розглядаючи питання щодо митних режимів в Україні, насамперед варто зазначити, що до прийняття Митного кодексу України 2002 року діяв Митний кодекс 1991 року, в якому не було статті про визначення митних режимів, їх переліку чи характеристики. Система митних режимів була визначена у підзаконних нормативно-правових актах, у класифікаторі із позначенням цифрових кодів митних режимів. Тоді їх було 15, але не всі з них застосовувалися на практиці. Також у цьому кодексі була норма про встановлення спеціальних митних режимів, яка передбачала, що це встановлені на умовах договорів взаємні умови для здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Нині такої норми у Митному кодексі України немає [10]. Митний кодекс 2002 року вже містить визначення поняття «митний режим» і визначає його як «сукупність норм, встановлених законами України з питань митної справи, що залежно від заявленої мети переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України визначають порядок такого переміщення та обсяг митних процедур, які при цьому здійснюються» [11]. Ця редакція Митного кодексу містить перелік із 13 митних режимів,

Висновки. Митна безпека України є важливою складовою національної безпеки, що має глибокі історико-правові корені і формується під впливом різних політичних, економічних та правових чинників на різних етапах розвитку держави.

Важливою складовою митної безпеки є постійне оновлення та гармонізація митного законодавства з міжнародними стандартами, зокрема нормами Європейського Союзу, що є передумовою ефективної інтеграції України у світову правову систему.

Сучасні виклики, такі як збройна агресія, контрабанда, корупція, вимагають комплексного підходу до реформування митної служби, включаючи впровадження цифрових технологій і посилення міжнародного співробітництва.

Подальший розвиток митної безпеки України має базуватися на поєднанні історичного досвіду, сучасних правових стандартів і стратегічних пріоритетів національної безпеки для забезпечення стабільного економічного розвитку та захисту державних інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дубініна А., Сорокіна С., Зельніченко О. Митна справа: Підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 320 с URL: <https://salo.li/70C82d0>.
2. Державна митна служба України. Історія розвитку митної справи. URL: <https://customs.gov.ua/en/istoriya> (дата звернення: 26.10.2025 р.).
3. Історія розвитку митної справи. URL: <https://studfile.net/preview/10358464/> (дата звернення: 04.11.2025 р.).
4. Бабюк А. Митна система України: історико-правовий огляд. *Юридичний вісник*. № 1. 2022. С. 16. DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i1.2297>.
5. Про утворення Державного митного комітету України: Указ Президента України від 11.12.1991 р. № 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1/91#Text>. (дата звернення: 04.11. 2025 р.).
6. Про Державну митну службу України: Указ Президента України від 29.11.1996 р. № 1145/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1145/96#Text> (дата звернення: 29.10.2025 р.).
7. Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 24.12.2012 р. № 726/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/726/2012#Text> (дата звернення: 29.10.2025 р.).
8. Про утворення Державної фіскальної служби: постанова Кабінету Міністрів України від 21.05.2019 р. № 160. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 29.10.2025 р.).
9. Про утворення Державної податкової служби України та Державної митної служби України: постанова Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1200. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1200-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 29.10.2025 р.).
10. Митний кодекс України від 12.12.1991 р. № 1970-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1970-12#Text>. (дата звернення: 04.11.2025 р.).
11. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>. (дата звернення: 09.08.2025 р.).